

Hoofdstuk 6:

De profetische boeken: kleine profeten

1. *Inleiding op de kleine profeten*
2. *Hosea*
3. *Joël*
4. *Amos*
5. *Obadja*
6. *Jona*
7. *Micha*
8. *Nahum*
9. *Habakkuk*
10. *Sefanja*
11. *Haggai*
12. *Zacharia*
13. *Maleachi*

1. Inleiding op de kleine profeten¹

a) Tijdslijn (zie bijlage 3)

De tijdslijn geeft een beeld van wanneer de kleine profeten profeteerden.

- De jaartallen in het eerste vak (900, 850, 800, ...) horen bij het streepje boven het jaartal.
- De 'gebeurtenissen' zijn alleen die gebeurtenissen die belangrijk zijn voor de tijd van een bepaalde profeet of voor profetieën die een profeet gedaan heeft.
- In het vak 'Koningen' zitten vooral koningen van Israël (I) en Juda (J), maar vanaf de Babylonische ballingschap ook koningen van Babylonië en Perzië.
- De profeten zijn niet alleen de kleine profeten, maar ook Elia en Elisa en de grote profeten. Zo zie je beter wie een tijdgenoot van wie was. De 'I' en de 'J' staan voor het koninkrijk waar ze hun profetieën uitspraken. Bij drie profeten staat niets – zij profeteerden noch in Juda, noch in Israël. De profeten in langere blokken zijn profeten waar we zeker van weten dat ze over langere periode profeteerden. Het is mogelijk dat andere profeten ook langere tijd profeteerden, maar daar weten we niets over en dus staan zij gewoon genoteerd.

Ook bij deze tijdslijn is het goed te beseffen dat het heel moeilijk is om exacte jaartallen te geven. Over een paar profeten is er discussie en liggen de jaartallen ver uit elkaar. In deze tijdslijn heb ik een keuze gemaakt, maar niet iedereen denkt er dus hetzelfde over.

b) Opbouw kleine profeten

Hoe komt het dat Hosea eerst staat, dan Joël, daarna Amos, enzovoort? Er bestaan veel verschillende visies bestaan over de opbouw van de kleine profeten. Ik wil hieronder een paar opmerkingen rond die opbouw te maken. Hieronder volgt een overzicht dat het gemakkelijker maakt de opmerkingen te volgen.

9 ^e -8 ^e eeuw	Hosea (Israël) Joël (Juda) Amos (Israël) Obadja (Juda) Jona (Ninevé)	vóór de Babylonische ballingschap
7 ^e eeuw	Micha (Juda) Nahum (Juda) Habakuk (Juda) Sefanja (Juda)	
5 ^e eeuw	Haggai (Juda) Zacharia (Juda) Maleachi (Juda)	na de Babylonische ballingschap

Zoals hierboven aangegeven staat, kan je ongeveer een chronologische indeling maken.

- Profeten die profeteerden in de tijd dat Israël en Juda nog bestonden (9^e-8^e eeuw).
- Profeten die profeteerden over Juda, toen Israël niet meer bestond – dus na de Assyrische ballingschap (7^e eeuw).
- Profeten die profeteerden over Juda, na de Babylonische ballingschap (5^e eeuw).

Een blik op de tijdslijn (bijlage 3) maakt snel duidelijk dat je niet kan zeggen dat de profeten allemaal chronologisch geordend staan. In dat geval zou eerst Obadja komen, dan Joël, ...

¹ KOOREVAAR, H.J. *Profetencanon, de 15 schriftprofeten*. ETF v.z.w., Heverlee/Leuven. 2006-7, p.4-18, 135-284

Bij de eerste 9 boeken zijn de enige die elkaar min of meer in chronologie opvolgen Micha en Nahum. Voor de rest wordt er constant heen en weer gesprongen. De eerste 9 boeken zijn dus niet chronologische geordend.

De laatste 3 boeken zijn wel chronologisch. Haggai en Zacharia profeteren op hetzelfde moment en Maleachi volgt daarna. Tussen Sefanja en Haggai/Zacharia zit een kloof van 100 jaar. Het belangrijkste verschil is dat in tussentijd het volk in ballingschap is gevoerd en terug is mogen gaan naar Jeruzalem. Er kan een splitsing gemaakt worden tussen de 9 profeten vóór en de 3 na de Babylonische ballingschap.

We moeten ons nu de vraag stellen hoe de eerste 9 profeten geordend zijn. In de eerste plaats kan gezegd worden dat Hosea niet per ongeluk de eerste profeet is. Als noordelijke profeet behandelt hij de verhouding tussen Israël en Juda. Israël is ‘niet mijn volk’ en ‘niet erbarmen’ (Hos.1:6-12), omdat het zich afgescheurd heeft van Davids afstammelingen. Juda blijft wel bestaan. Een rest ervan zal, samen met een rest van Israël, onder één hoofd verenigd worden. Het is niet Israël dat blijft, maar Juda. Dat is ook wat we lezen bij de andere kleine profeten. Er is bij de eerste profeten een afwisseling tussen profeten voor Israël en profeten voor Juda (Hosea – Joël – Amos – Obadja). Hosea zet met andere woorden de toon voor de andere kleine profeten.

Een ander argument waarom Hosea als eerste staat, is de overeenkomst met Jesaja – die als eerste staat bij de grote profeten.

- Het opschrift:

Jesaja 1:1 *Het gezicht van Jesaja, de zoon van Amoz, dat hij gezien heeft over Juda en Jeruzalem in de dagen van Uzzia, Jotam, Achaz en Jechizkia, koningen van Juda.*

Hosea 1:1 *Het woord des Heren, dat tot Hosea, de zoon van Beëri, kwam in de dagen van Uzzia, Jotam, Achaz en Jechizkia, koningen van Juda en in de dagen van Jerobeam, de zoon van Joas, koning van Israël.*

Jesaja en Hosea profeteerden in dezelfde tijd, maar bij Hosea wordt erbij vermeld dat hij ook profeteerde in de tijd van Jerobeam (II). Hij is dus een profeet die niet alleen iets over Juda te zeggen heeft, maar ook over Israël.

- Hun kinderen:

Zowel de kinderen van Jesaja (Jes.7:3, 8:1-3 – zie ook ‘Jesaja’) als de kinderen van Hosea (1:2-12) zijn een beeld van hun boodschap aan het volk.

Tussen de 4 eerste profeten voor Israël of Juda en de 4 laatste profeten voor Juda, staat Jona. Hiermee komt Jona in het centrum van die 9 profeten te staan. Er moet gezegd worden dat Jona niet alleen in Ninevé profeteerde – in 2Koningen 14:25 wordt duidelijk dat hij ook in Israël geprofeteerd heeft. Daar gaat het boek Jona echter niet over. In het boek Jona zien we hoe het volk Israël een zegen moet zijn voor alle volken. Door het ingrijpen van Jona wordt een heidense stad gered. Jona is hiermee uniek onder de kleine profeten en dus ook in de groep van 9 profeten vóór de Babylonische ballingschap.

De vraag bij al deze opmerkingen blijft of de boeken daarom in die volgorde staan. Heeft men inderdaad een scheiding gemaakt tussen profeten vóór en na de ballingschap? Staat Hosea eerst, omdat er een overeenkomst is met Jesaja? Is Jona inderdaad het centrum van de 9 profeten vóór de Babylonische ballingschap? Het is alleszins zo dat het ons helpt om te onthouden waar die boeken over gaan en wanneer ze zich (grotweg) afspeelden.

c) Einde van de kleine profeten

Als je al de slotverzen van de kleine profeten gaat lezen, kom je iets heel moois tegen. Tien kleine profeten eindigen met een belofte naar de toekomst toe – het zal beter gaan, God zal zich weer ontfermen over Zijn volk, er zal grote zegen zijn, ... Deze belofte is niet zomaar een belofte in het algemeen, maar een belofte aan Israël. God is Zijn volk niet vergeten. Ondanks de ballingschap die aangekondigd en uitgevoerd wordt, gaat God verder met zijn volk.

Jona en Nahum wijken af van zo'n einde. Jona eindigt met de redding van Ninevé (Assur) en Nahum eindigt met vergelding over Assur.

2. Hosea²

a) Opbouw

1:1	Inleiding
1:2-2:22	Eerste huwelijk
1:2	<i>Gods opdracht: huwelijk als symbool voor Hosea's woorden</i>
1:3-9	<i>uitvoering van de opdracht</i>
1:10-12	<i>belofte Messias</i>
2:1-12	<i>Israëls straf</i>
2:13-22	<i>Israëls herstel</i>
3:1-14:10	Tweede huwelijk
3:1	<i>Gods opdracht: huwelijk als symbool voor Hosea's woorden</i>
3:2-4	<i>uitvoering van de opdracht</i>
3:5	<i>belofte Messias</i>
4:1-5:15	<i>Israëls straf</i>
6:1-3	<i>Israëls herstel</i>
6:4-11:7	<i>Israëls straf</i>
11:8-11	<i>Israëls herstel</i>
12:1-14:1	<i>Israëls straf</i>
14:2-10	<i>Israëls herstel</i>

b) Hosea

Hosea betekent 'Jhwh is hulp' of 'redding' (zie Jozua, punt c). Gods hulp of redding zien we in Hosea regelmatig terugkeren. In de opbouw zie je al dat er in elk huwelijk sprake is van een belofte over de Messias en over Israëls herstel. In het tweede huwelijk zelfs drie maal. God is hard in het veroordelen van Zijn volk. Hij zegt wat Zijn volk verkeerd doet en hoezeer Hij er een afkeer van heeft. Maar... na elk stuk volgt de mogelijkheid om God te zoeken en de belofte dat God zal luisteren als Zijn volk terugkeert. Dat is ware liefde en genade: iemand duidelijk maken dat hij verkeerd bezig is en nood heeft aan een ommekeer, maar ook blijven wachten en wachten en wachten tot de persoon in kwestie inderdaad terugkeert.

De tijd waarin Hosea profeteerde, wordt duidelijk vanuit 1:1. Men schat dat hij profeteerde tussen 750 en 722 – dus tot vlak voor de Assyrische ballingschap. Hij sprak in Israël.

² KOOREVAAR, H.J. *Profetencanon, de 15 schriftprofeten*. ETF v.z.w., Heverlee/Leuven. 2006-7, p.135-146

c) Huwelijk en kinderen

Het huwelijk en de kinderen van Hosea staan symbool voor God en Israël

- Hosea : God, Israëls man
- Hosea's vrouw Gomer : Israël, de overspelige vrouw
- hun drie kinderen : de straffen van God
 - 1) Jizreël - einde aan het huis van Jehu
 - 2) Lo-Ruchama - geen ontferming meer voor Israël
 - 3) Lo-Ammi - God ziet hen niet meer als Zijn volk

In het boek is er sprake van twee huwelijken. In hoofdstuk 1 huwt Hosea Gomer. Uit 1:2 krijgen we de indruk dat Gomer al voor het huwelijk niet onbesproken was. We weten niet in welk opzicht, maar dat maakt ook niet veel uit. Het gaat om het beeld van God en Israël. Uit dat huwelijk komen drie kinderen. Sommigen zeggen dat alleen Jizreël hun kind is, omdat er alleen bij hem staat dat Gomer 'hem (Hosea) een zoon baarde'. Bij de andere twee staat dat er niet. Er is echter geen basis om dit te beweren. Het lijkt vanzelfsprekend dat de drie kinderen van Gomer en Hosea waren.

Dan is er de vraag over het tweede huwelijk. Moet Hosea hier een andere, tweede, vrouw nemen? Dat is niet logisch. Het hele huwelijk en de kinderen staan in het teken van de ongehoorzaamheid van Israël aan God – daar is sprake van één volk. Dus zou er hier ook sprake moeten zijn van één vrouw, namelijk Gomer³. Hoe is het mogelijk dat Hosea Gomer, zijn eigen vrouw, in 3:2 koopt?

Het feit dat Hosea haar moet kopen, betekent dat zij in de problemen is gekomen door haar gedrag en iemands bezit is geworden. Hoe dat juist gebeurd is, is niet duidelijk. Een verklaring is dat 4:1-4 gaat over de huwelijksituatie van Hosea. Wij lezen dat meestal niet zo (vanwege de 'Ik' – die doelt op God). Als we het ook lezen als de huwelijksituatie van Hosea, dan staat hier dat Hosea zijn vrouw wegstuurt, omwille van de ontucht van Gomer. In 3:1 krijgt Hosea de opdracht deze vrouw terug als vrouw aan te nemen. Net zoals God Israël telkens opnieuw aanneemt.

We kunnen algemeen stellen dat Hosea een heel moeilijk huwelijk gehad heeft. Net zoals profeten als Jeremia en Ezechiël is zijn privé-leven (zoals wij dat zouden noemen) een afspiegeling van hun prediking.

d) Boodschap

Er zijn twee kanten aan de boodschap van Hosea. Uit de opbouw is al duidelijk geworden dat er steeds een afwisseling is van straf, verwerping van Israël door God en redding van Israël door God.

Straf en verwerping

God beschuldigt het volk.

4:1 Hoort het woord des Heren, gij Israëlieten, want de Here heeft een rechtsgeding met de bewoners van het land, omdat er geen trouw, geen liefde en geen kennis Gods is in het land.

4:6a Mijn volk gaat ten gronde door het gebrek aan kennis

4:9 En het wordt: Zo priester, zo volk.

Priester, profeet, volk – allemaal hebben ze God verlaten. En dat niet alleen...

³ TENNEY, Merrill C. *The Zondervan Pictorial Encyclopedia of the Bible, vol.3*. Zondervan Publishing House, Grand Rapids, Michigan. 1975, p.208

3:1b ...*gelijk de Here de Israëlieten bemint, die zich tot andere goden wenden en minnaars zijn van druivenkoeken.*

In verdere hoofdstukken wordt er gesproken over

plundering en moord (6:8-9, 7:1b)

verbonden met Assur en Egypte, in plaats van vertrouwen op God (5:13, 7:8-12, 8:8-11, 10:4-6, 12:2)

corrupte leiders van het volk (9:15b, 7:3-5) die niet door God aangesteld zijn (8:4a, 9:15b, 7:3)

voortdurende weigering om zich te bekeren (7:10, 11:5)

Het gevolg hiervan is dat God Israël verwerpt als staat (1:4, 3:4, 9:3-6, 13:10-11) en als volk van God (1:6-7, 1:8-9, 2:1a).

Redding

Hoe donker zou het boek Hosea zijn als het voorgaande de enige boodschap was. Gelukkig is er meer... God laat Israël achter, maar met een bedoeling (5:15-6:3). Hij hoopt dat het volk Hem daardoor weer zal zoeken, zal gaan beseffen dat ze alleen door Hem gered kan worden. Die mogelijke redding komt vaak voor in Hosea (dat konden we zien in de opbouw).

e) Messias

In 3:5 staat iets opmerkelijks. De Israëlieten zullen

de Here, hun God, zoeken en David, hun koning.

Het is duidelijk wat er met 'de Here' wordt bedoeld, maar wat betekent 'David, hun koning'? David is toch al lang gestorven. Gaat het hier over een toekomstige koning uit het huis van David? Of over de Gezalfde (Jezus) die ook uit zijn lijn voortkomt? Of misschien allebei? Het verwijst in ieder geval naar een messiaanse toekomst, waarin Israël God weer algemeen zal aanvaarden en een koning zal hebben die God volgt.

Belangrijk bij het lezen van de rest van de kleine profeten, is dat Israël ondergeschikt gemaakt wordt aan Juda. Het zal geen eigen koning meer hebben, maar de koning uit het geslacht van David volgen! Hosea, als eerste van de kleine profeten, heeft de opdracht dit kenbaar te maken.

f) Volk of individu

Als we dit allemaal zo bekijken, lijkt het er sterk op dat er weinig plaats voor de individuele Israëliet was. Het volk wordt in zijn geheel gestraft of terug aanvaard door God.

14:2 *Bekeer u, Israël, tot de Here, uw God, want door uw ongerechtigheid zijt gij gestruikeld.*

Toch is dit niet het hele plaatje.

14:10a *Wie wijs is, geve op deze dingen acht, wie verstandig is, erkenne ze.*

Zo sluit Hosea af. Een formulering in het enkelvoud. Elke Israëliet die deze woorden hoorde, kon zich naar God keren of niet. Een interessant gedeelte hierbij is 2Kron.30:1-31:1. Daarin zendt Hizkia boden naar Israël om hen op te roepen terug te keren naar Jhwh. Deze boden worden over het algemeen uitgelachen door de Israëlieten, maar er zijn toch veel Israëlieten die gehoor geven (30:10-11,18). Hier zie je ook individuele verantwoordelijkheid.

3. Joël⁴

a) Opbouw

- 1:1-2:17 Oordeel
 1:1-12 *Beschrijving van een verschrikkelijke sprinkhanenplaag*
 1:13-20 *Oproep tot ommekeer voor de priesters*
 2:1-11 *Dag van Jhwh als oordeel over Juda*
 2:12-17 *Oproep tot ommekeer voor het volk*
2:18-3:21 Belofte
 2:18-27 *Belofte van bevrijding van de sprinkhanen*
 2:28-32 *Belofte van de uitstorting van de Heilige Geest*
 3:1-16a *Dag van Jhwh als oordeel over de volken*
 3:16b-21 *Bewaring van Gods volk*

Volgens deze opbouw staat het eerste deel ‘Oordeel’ tegenover het tweede deel ‘Belofte’. De onderdelen staan steeds tegenover elkaar – beschrijving van de sprinkhanenplaag tegenover bevrijding ervan, ...

b) Joël⁵

Zijn naam betekent ‘de Heer is God’ (‘Jo’ is een afkorting van Jhwh, de Heer). Hij profeteerde in en over Juda, hoogstwaarschijnlijk rond 840 v.Chr. Voor de rest weten we helemaal niets van Joël af.

c) Dag des Heren

Bij Joël wordt er gesproken over ‘de dag des Heren’ of ‘de dag van Jhwh’ - een uitdrukking die we bij veel profeten zien terugkeren. Soms wordt het ‘die dag’ genoemd of ‘de dag van Jizreël’ (Hos.1:11). Het is een toekomstig oordeel van God. Over dat oordeel spreken ongeveer alle profeten. Er zal een dag komen waarop God iedereen zal oordelen. Voor mensen die God volgen, een dag om met vreugde naar uit te kijken. Voor mensen die God niet willen kennen, een dag van angst en ontzetting, omdat God bestaat en hen oordeelt.

d) De sprinkhanenplaag en de dag des Heren

In 1:4-12 vinden we een beschrijving van hoe het land wordt kaalgevreten door sprinkhanen, er is niets meer over, het land is een woestijn. Er is verschil van mening over de vraag of het hier gaat over een historische gebeurtenis of dat de sprinkhanenplaag symbool staat voor vijandelijke legers. Het lijkt er sterk op dat de sprinkhanenplaag echt was (1:2-3 – er is iets dat men moet doorvertellen aan de kinderen) en dat Joël deze gelegenheid gebruikt om het volk te waarschuwen voor de dag des Heren. Op die dag zal het leger van God komen... verschrikkelijk (2:2-6). Die dag is nabij (1:15, 2:1). Door de sprinkhanenplaag krijgt het volk als het ware een voorproefje van, een aanloop naar, de dag des Heren. De sprinkhanenplaag is een oproep om terug naar God te gaan, vóór de dag des Heren komt.

⁴ KOOREVAAR, H.J. *Profetencanon, de 15 schriftprofeten*. ETF v.z.w., Heverlee/Leuven. 2006-7, p.147-157

⁵ AEBI, E., *Korte inleiding tot de bijbelboeken*. Internationale Bijbelbond. Culemborg 2002, p.81

e) Oproep en Gods antwoord

In 1:14 en 2:15 wordt opgeroepen tot vasten. De tweede keer staat dit in combinatie met bekering (2:12). Iedereen moet hieraan deelnemen, ouden, kinderen, zuigelingen, bruidegom en bruid (2:16). De priesters moeten wenen (2:17). De hoop is dat God dan zal zegenen (2:14). Vanaf 2:18 krijgt God medelijden met Zijn volk – het volk heeft gehoor gegeven aan de oproep en God beantwoordt hun bekering.

f) Joël 2:28-32 en Handelingen 2:17-21

Dit gedeelte in Joël wordt in Handelingen door Petrus aangehaald. Om dit te begrijpen is het goed om de context in Joël in het oog te houden. Het wordt gezegd tegen het volk dat eerst ongehoorzaam was en een sprinkhanenplaag onderging. Het volk komt tot bekering en krijgt beloften van herstel. Dat is niet alles. Hier wordt een belofte op lange termijn gegeven – ‘daarna zal het geschieden’ (2:28). Petrus geeft in Hand.2:16 aan dat ‘dit’ (de uitstorting van de Heilige Geest op de 120 discipelen in de bovenzaal) hetgeen is waar Joël over sprak.

Deze uitstorting van de Heilige Geest speelt zich af, vóór de dag des Heren (die Joël al aangekondigd had). Die dag des Heren is nu nog altijd niet gekomen. Daarom kunnen we ook zeggen dat de Heilige Geest ook voor deze tijd is. De laatste dagen waar Petrus over spreekt zijn nog niet gedaan. Die zijn toen begonnen en lopen nog door, totdat de dag des Heren er zal zijn.

Het is heel mooi te zien dat de situatie van het volk in de tijd van Joël ook de situatie zal zijn bij de dag des Heren. In die tijd riepen de Israëlieten tot God en Hij redde hen uit hun nood. Al wie bij de dag des Heren de naam van God zal aanroepen, zal ook zeker mogen zijn van Zijn redding. God is niet veranderd!

4. Amos⁶

a) Opbouw

- 1:1-2 Inleiding
- 1:3-2:16 Oordeel over acht volkeren (8x: ‘Zo zegt de Here’)
 - 1:3-5 *Damascus*
 - 1:6-8 *Gaza (Filistijnen)*
 - 1:9-10 *Tyrus*
 - 1:11-12 *Edom*
 - 1:13-15 *Ammonieten*
 - 2:1-3 *Moab*
 - 2:4-5 *Juda*
 - 2:6-16 *Israël*
- 3:1-6:14 Vijf oordeelswoorden over Israël (3x ‘Hoort dit woord’, 2x ‘Wee’)
 - 3:1-15 *Hoort dit woord... gij Israëlieten*
 - 4:1-13 *Hoort dit woord... gij koeien van Basan*
 - 5:1-17 *Hoort dit woord... een klaaglied, huis Israëls*
 - 5:18-27 *Wee... die verlangen naar de dag des Heren*
 - 6:1-6 *Wee... de zorgelozen op Sion en op de berg van Samaria*

⁶ KOOREVAAR, H.J. *Profetencanon, de 15 schriftprofeten*. ETF v.z.w., Heverlee/Leuven. 2006-7, p.159-178

- 7:1-9:6 Vijf oordeelsgezichten over Israël (4x 'Aldus deed de Here Here (Hij) mij aanschouwen', 1x 'Ik zag de Here staan')
- 7:1-3 Aldus deed de Here Here mij aanschouwen ...de sprinkhanen
- 7:4-6 Aldus deed de Here Here mij aanschouwen ...het vuur
- 7:7-9 Aldus deed Hij mij aanschouwen ...het lood
- 7:10-17 Historisch gedeelte: Amos uitgewezen uit Israël
- 8:1-14 Aldus deed de Here Here mij aanschouwen ...mand met rijpe vruchten
- 9:1-6 Ik zag de Here staan bij ...het altaar
- 9:7-10 Oordeel over Israël
- 9:11-17 Herstel van Israël

b) Amos

Zijn naam betekent 'lastdrager'. Hij woonde in Juda (Tekoa), maar profeteerde in Israël. Hij is een schapenfokker van beroep (1:1, 7:14b) en kweker van moerbeivijgen⁷ (7:14b). Er zijn twee mogelijkheden. Ofwel behoorde Amos tot de armsten in Juda (het plukken van moerbeivijgen was, naar het schijnt, een zeer zware job en dus voorbehouden voor de armen). Ofwel was hij een rijk man, die een kudde bezat en een plantage van moerbeivijgen. Het woord 'schapenfokker' wordt namelijk ook gebruikt voor de Moabitische koning Mesa (2Kon.3:4).

Het is misschien logischer dat hij een rijk man was – hij kon daardoor gemakkelijk een tijdje naar Israël gaan. Een ander, belangrijker, argument is dat zijn boodschap meermaals de rijken en hun onrechtvaardigheid aanvalt. Als rijk man bracht hij een boodschap die ook over zichzelf ging en niet zomaar schoppen tegen rijkdom was. Dit zijn geen bewijzen dat Amos een rijk man was, maar wel mogelijke aanwijzingen. Het maakt niet veel verschil of hij nu rijk of arm was – hij bracht Gods boodschap en dat maakte zijn boodschap echt.

Zijn profetieën hebben niet lang geduurd. In 1:1 wordt gezegd dat hij 2 jaar voor de aardbeving profeteerde. Waarschijnlijk duurde zijn profeteren niet langer dan een paar maanden. Het is niet zeker wanneer die aardbeving plaatsvond; men vermoedt rond 460 v.Chr.

Amos profeteerde in Israël, met name in Samaria (4:1) en Betel (7:10). Hij heeft misschien ook in Jeruzalem geprofeteerd (6:1). De tijd waarin hij profeteerde kenmerkte zich door een economische bloei in Israël. In 3:15, 4:1 wordt er gesproken over de rijken en hoe zij andere mensen uitbuiten (5:12, 6:6). Toch aanbad men God en onderhield men Gods dienst heel correct (4:4-5). Waar Amos tegen optreedt is het verschil tussen deze correcte dienst en de houding van de mensen buiten die dienst (de uitbuiting van armen).

c) Geen profeet en geen zoon van een profeet?

Een opmerkelijke uitspraak (7:14) voor een profeet. Wat bedoelde Amos hiermee? Je had in Israël beroepsprofeten, die werkten voor en betaald werden door de staat. In vers 12 verwijft men Amos dat hij zo'n beroepsprofeet wilde worden – 'Ga naar Juda, eet daar brood en profeteer daar' ofwel 'verdien in Juda je geld met profeteren'. Dat was Amos' bedoeling niet en hij zegt hier dat hij geen profeet is of dus niet tot de profetische stand behoort of wil behoren. Met 'geen zoon van een profeet' doelde hij waarschijnlijk op profeten die uit de

⁷ Moerbeivijgen zijn een soort vijgen. Op deze site home.planters.net/~thegivans/sycomore.html (sycomore fig = moerbeivijg) vind je een aantal mooie afbeeldingen.

school van Samuël kwamen (men denkt dat Elia en Elisa hiertoe behoorden). Ook daar behoorde Amos niet toe. Hij was een soort zelfstandige profeet.

d) Boodschap

Er is een veroordeling van de volkeren rond Israël en Juda én van Israël en Juda zelf. De veroordeling van de andere volkeren is een soort algemene veroordeling, op basis van een afwezig minimum aan gerechtigheid. De veroordeling van Juda en Israël gebeurt op basis van de wet en is veel harder en strenger.

Van Israël wordt de sociale ongerechtigheid heel sterk benadrukt. Deze wordt in 2:6-16 voor het eerst aangehaald en uitgewerkt in de verdere hoofdstukken. Over deze ongerechtigheid is al geschreven in punt b.

Ook hier weer is komend herstel van Israël en van het koningshuis van David een belangrijk aspect van de boodschap. Dit wordt uitgewerkt in 9:11-15.

9:11 'Te dien dage zal Ik de vervallen hut van David weder oprichten, Ik zal haar scheuren dichten en van wat daarvan is ingestort, overeind zetten.'

Hiermee duidt Amos aan dat niet alleen Israël, maar ook Juda ten onder zal gaan. De hut van David zal vervallen, maar dus ooit weer – voor altijd – opgericht worden (9:14). Deze oprichting voor altijd is ook iets wat we in de profeten vaker terugvinden.

5. Obadja⁸

a) Opbouw

Het is mogelijk Obadja te verdelen in 3 delen van 7 verzen.

1-7 Esau zal ten onder gaan.

8-14 De reden: zij hebben Israël niet geholpen toen het belaagd werd door de volken.

15-21 De volken zullen, samen met Esau, ten onder gaan. Israël zal gered worden.

b) Obadja

Zijn naam betekent 'knecht des Heren'. Er is niets bekend over zijn achtergrond – sommigen identificeren hem met Obadja uit 1Kon.18:3 of 2Kron.17:7 of Neh.10:6,12:25. Dat is echter speculatie.

c) Historische achtergrond

Obadja profeteerde in Juda, over Edom. De grote vraag is wanneer hij dit deed. In Obadja gaat het over Edom dat gestraft zal worden (1:1-7). Er is een bedreiging van Jeruzalem en Edom is daar ook aanwezig. Obadja waarschuwt de Edomieten dat ze niet afzijdig mogen staan, geen leedvermaak mogen hebben, ... over hun broeders (v.11-14). In v.20b worden ballingen van Jeruzalem genoemd die zich in Sefarad bevinden. Er zijn verschillende visies over de tijd waarin deze ballingschap zich afspeelde.

⁸ KOOREVAAR, H.J. *Profetencanon, de 15 schriftprofeten*. ETF v.z.w., Heverlee/Leuven. 2006-7, p.179-187

- We kunnen deze verzen uit Obadja vergelijken met verzen uit Amos 1 – dit wordt in 765v.Chr. gesproken. Drie maal komt Edom erin voor. Gaza en Tyrus (1:6-10) hebben een hele bevolking (van Israël of Juda) uitgeleverd aan Edom. Edom zelf heeft (1:11-12) zijn broeder (Israël/Juda) met het zwaard vervolgd. Dit komt overeen met Obadja.
- We kunnen deze verzen ook vergelijken met Joël 3:4-6. Daar wordt gesproken over Tyrus en Sidon die zilver en goud van God (mijn zilver, goud, kostbare schatten – dit gaat waarschijnlijk over de tempel) hebben weggenomen en kinderen van Juda en van Jeruzalem aan de Ioniërs (Grieken) hebben verkocht.
- In 2 Kron.21:2-20 wordt de regering van Joram van Juda (848-841v.Chr.) besproken. Daar vinden we een profetie van Elia (12-15) die zegt dat het land zwaar getroffen zal worden. In v.16-17 wordt verteld hoe Filistijnen en Arabieren Juda binnendrongen en zaken uit het koninklijk paleis, zelfs de zonen en vrouwen van de koning wegvoerden. Dit gebeurt allemaal nadat Edom zich van de macht van Juda onttrokken had (v.8-10). Het is dus niet onwaarschijnlijk dat Edom ook later aanwezig is bij de inval van de Filistijnen en Arabieren – of op zijn minst staat toe te zien.

Over Sefarad, de plaats waar de ballingen naartoe gingen, is ook veel discussie. De meesten denken aan Sardis (s-p-r-d in het Aramees), de hoofdstad van Lydië (Klein-Azië). Je had ten zuidoosten van Lydië een gebied dat Ionië heette (een Griekse kolonie sinds ongeveer 1000v.Chr.). Dit Ionië komt eventueel overeen met Joël 3:6. Anderen denken bij Sefarad aan Sparta. Dan zouden de Ioniërs in Joël breder als Grieken gezien moeten worden (want Spartanen waren Doriërs).

d) Boodschap

Ondanks alles waar Israël door zijn eigen ongehoorzaamheid en door het optreden van andere volkeren (als Edom) is doorgestaan, is er nog toekomst. En wat voor één. Vanuit Sion, Jeruzalem, zal een koninkrijk ontstaan, onder Gods koningschap. Ook Efraïm en Samaria worden aangehaald als delen die in bezit genomen worden. De twaalf stammen zullen dus terug verenigd zijn, met extra gebied van de Filistijnen en Edom.

Sarefat (v.20a) heeft niets te maken met Sefarad – het is een stad tussen Tyrus en Sidon.

Dat Juda en Israël weer verenigd zullen worden, is ook een thema dat we vaker zien terugkomen bij de profeten. God heeft het tienstammenrijk niet afgeschreven.

6. Jona⁹

a) Opbouw

- 1 Jona's roeping en ongehoorzaamheid
- 2 Jona's dankgebed
- 3 Jona's tweede roeping en gehoorzaamheid
- 4 Jona's klacht

⁹ KOOREVAAR, H.J. *Profetencanon, de 15 schriftprofeten*. ETF v.z.w., Heverlee/Leuven. 2006-7, p.189-216

b) Jona

Zijn naam betekent ‘duif’. Hij is de zoon van een zekere Amittai. In 2Kon.14:25 komt dezelfde Jona, zoon van Amittai, voor bij Jerobeam II, koning van Israël (781-753). Het boek Jona moeten we ook ergens in of rond die periode plaatsen.

c) Historische achtergrond

Jona krijgt de opdracht naar Ninevé gaan. Op dat moment was Ninevé een belangrijke stad in het Assyrische rijk – hét wereldrijk van dat moment. Dat rijk was een bedreiging voor alle omliggende landen en dus ook voor Israël. Jona moet m.a.w. naar de grote vijand! En Jona vlucht...

Wat vooraf ging... In 2Kon.14:25 wordt er verteld hoe Jerobeam II een gebied ten noorden en ten oosten van Israël veroverd – van de weg naar Hamat tot de zee der Vlake (Dode Zee). Dat komt overeen met een gedeelte van het gebied van Aram – vijanden van Israël. Dit gebeurde na een profetie van Jona. Dat was nogal een gemakkelijke opdracht geweest voor Jona – hij bracht de boodschap dat één van Israëls vijanden een nederlaag zou lijden aan Jerobeam II. Die koning was dan misschien een vijand van God, maar de boodschap paste in de kraam van Jerobeam II.

In het boek Jona liggen de zaken anders. Hier moet Jona ook een boodschap van oordeel brengen. Het grote verschil is dat hij die boodschap niet aan zijn eigen volk moet brengen, maar aan het vijandige volk dat gestraft moet worden. Dat is heel gevaarlijk, maar toch niet de reden waarom Jona vlucht. Dat wordt duidelijk in Jona 4:2 (hij haalt hier Ex.34:6 aan). Hij zegt dat hij wist dat God berouw zou hebben en Assur zou redden. Dát wou Jona niet, want dan zou de vijand, Assur, blijven bestaan. Jona moet weliswaar ondergang verkondigen, maar Gods bedoeling is redding.

d) Ongehoorzaamheid

Het hele verhaal van Jona is het verhaal van een profeet die zijn eigen ideeën hoger stelt dan Gods ideeën en ongehoorzaam wordt. Drie keer (1:3,4,10) komt ‘weg van het aangezicht van God’ voor. Dat is ongehoorzaamheid. De mens die zich wegdraait van God. Jona wil niet dat Assur tot bekering komt en vlucht. Dat is het begin van een reeks ingrepen van God

- Storm: Jona wordt aangewezen als degene die de schuld heeft van deze storm
- Grote vis: in de vis komt Jona tot inzicht; hij wil God opnieuw dienen
- Vis spuwt Jona uit; Jona gaat naar Ninevé en predikt, maar wordt boos op God
- Twee vragen (a) en drie ingrepen (b) van God
 - a) ‘Zijt gij terecht vertoornd?’ over de redding van Ninevé, vraagt God
 - b) God zorgt voor een qiqi-struik (wonderboom)
 - b) God zorgt voor een worm, die de qiqi-struik doet verdorren
 - b) God zorgt voor een snikhete oostenwind, die ervoor zorgt dat Jona afziet
 - a) ‘Zijt gij terecht vertoornd over de qiqi-struik?’, vraagt God
- Finale vraag van God: ‘Gij wou de qiqi-struik sparen, waar ge niets voor hebt moeten doen. Zou Ik Ninevé dan niet sparen, waar 120.000 kleine kinderen zijn?’

Al deze dingen doet God om Jona in te laten zien dat hij verkeerd bezig is. Hij wil Jona niet pesten, geen kwaad doen, maar weet hoe Hij Jona tot nadenken moet stellen. We weten niet zeker of Jona dit begreep, maar het feit dat hij het boek eindigt met Gods vraag, doet vermoeden dat Jona de les zeer goed begrepen heeft. Daarmee laat hij ook ons nadenken over

ons leven en waar wij belang aan hechten! Wat is belangrijker – ons eigen comfort of de zielen van andere mensen...

e) Wonderen

Grote vis: Dit kan een potvis geweest zijn, maar ook een walvis is mogelijk. Het voorbeeld dat nu volgt, is te vinden bij G.L. Archer¹⁰. Ik moet hierbij vermelden dat er discussie bestaat over de waarheid van dit verhaal.

"In februari 1891 was de walvisvaarder Star of the East in de omgeving van de Falkland Eilanden. De uitkijkpost nam een grote potvis waar op 5 km afstand. Twee boten werden neergelaten en binnen een korte tijd was één van de harpoeniers in staat het dier raak te schieten. De tweede boot viel ook de walvis aan, maar werd omgekeerd door een klap van de staart, zodat de bemanning in zee viel. Eén van hen verdrong, maar de ander, James Bartley, verdween eenvoudig spoorloos. Nadat de walvis gedood was, ging de bemanning aan het werk met bijlen en spaden om het spek te verwijderen. Zij werkten de hele dag en een gedeelte van de nacht. De volgende dag maakten zij een takel vast aan de maag, die aan dek gehesen werd. De zeelieden werden opgeschrikt door iets erin, dat krampachtige tekens van leven gaf, en binnenin werd de vermiste zeeman gevonden, ineengekrompen en bewusteloos. Hij werd op het dek gelegd en behandeld met een bad zeewater, waardoor hij spoedig tot bewustzijn kwam. Aan het eind van de derde week was hij helemaal hersteld van de schok en ging weer aan het werk. Zijn gezicht, nek en handen waren gebleekt tot een dodelijke witheid en nam de verschijning van perkament aan. Bartley bevestigde, dat hij binnen zijn huis van vlees waarschijnlijk zo lang geleeft zou hebben, totdat hij verhongerd zou zijn, want hij verloor het bewustzijn door angst en niet door gebrek aan lucht."

Wonderboom: de qiqi-struik ofwel de Ricinus Communis L. In tropische streken kan deze struik de vorm van een boom aannemen. Hij kan 30cm per dag groeien of 4 meter in 3 maanden tijd. Nu is het zo dat in Jona gezegd wordt dat deze struik in één nacht zo groot is geworden dat hij eronder kon schuilen. Het kan zijn dat de struik er al stond, maar vóór de nacht nog niet zo groot was. Alleszins is het zeker dat de struik die van nature snel groeit, sneller groeide dan normaal. Hier mogen we gerust Gods handelen in zien.

f) Gebed in Jona 2

Dit is niet zomaar een gebedje, maar een samenstelling van zinnen uit de Psalmen. Jona gebruikt zinnen en stukken van zinnen, waarvan hij weet dat God ze goed vindt. Hij toont daarmee dat zijn opstand voorbij is, dat hij God weer wil gehoorzamen. Het einde van het gebed is het hoogtepunt – hij geeft God lof en spreekt uit dat hij gelooft dat God redding geeft. In schema ziet het er als volgt uit:

Jona 2	Psalm
2a	18:7
2b	18:6, 30:4
3b	42:8
4	31:23, 5:8

¹⁰ Citaat uit: ARCHER, G.L. *A Survey of Old Testament Introduction*. Moody Press, Chicago. 1964, p.302, wijst op FOX, F. *Sixty Three Years of Engineering*. p.298-300

5	18:8, 69:2-3
6	18:17, 30:4, 103:4
7	142:2, 143:4, 18:7, 5:8
8	31:7
9	26:7

g) Omvang van Ninevé

De opgravingen van Ninevé tonen aan dat deze stad een omtrek van 12 kilometer heeft. Dit komt niet echt overeen met 3:3, waarin staat dat de stad zo groot was dat er drie dagreizen nodig waren om erdoor of eromheen te trekken. Een mogelijke oplossing is dat het niet zozeer gaat over de stad zelf, maar over het district of de agglomeratie Ninevé. Men onderbouwt dit door Gen.10:11-12 aan te halen, waarin het gaat over ‘de grote stad’. Die omvat blijkbaar ook Kalach en Resen. Het is, vanuit het Hebreeuws, niet uit te maken of ‘Ninevé’ het district of de stad zelf aanduidt.

h) Jona – Micha – Nahum

Jona-Micha-Nahum gaan over Ninevé/Assur. Jona gaat over de redding van Ninevé, Nahum sluit af met de verwoesting van Ninevé. Het is m.a.w. nodig om eerst Jona te lezen en dan pas Micha-Nahum, omdat je dan ontdekt dat God genadig is geweest voor Ninevé. Hij heeft hen kansen gegeven. Eerst hebben ze die aanvaard, maar later zijn ze weer vervallen in hun fouten. Daarom volgt er uiteindelijk oordeel.

Israël mag zijn grote vijand Ninevé/Assur niet nationalistisch behandelen.

Ook de vijand van Gods volk bestaat uit mensen. Mensen, die onmondige kinderen hebben. Bovendien is er vee. Zij allen zijn op de eerste plaats schepselen van God, die God wil sparen en niet op de eerste plaats vijanden. Bij een lezer ontstaat een grote ontspanning als hij de menselijke vijanden van hem, van Gods volk en van God zo ziet. Dat verandert er niets aan dat slechtheid slechtheid blijft.¹¹

Wij doen er goed aan om deze boodschap diep in ons hart te laten doordringen. Kijk naar uw burens, naar de mensen in uw omgeving. ... Zij zijn schepselen van God, die God wil sparen. Kijk ook eens breder. Het conflict tussen Israël en de rest van het Midden-Oosten. Wij zien vaak één partij als degene die correct handelt, maar beide partijen maken fouten. Wij, als christenen, moeten niet nationalistisch denken. Wij moeten leren zien dat iedereen in de eerste plaats een schepsel van God is – zelfs als het gaat over zelfmoordterroristen. Zitten zij dan op een juist spoor? Nee, maar op welk spoor ze ook zitten, ze blijven schepselen van God, die Gods genade meer dan hard nodig hebben¹².

7. Micha¹³

a) Opbouw

Oordeel

Belofte

¹¹ Citaat uit: KOOREVAAR, H.J. *Profetencanon, de 15 schriftprofeten*. ETF v.z.w., Heverlee/Leuven. 2006-7, p.193

¹² Lees in dat kader eens: VAN DER BIJL, A. *Een leger van Licht, hoop op vrede in het Midden-Oosten*. Ark Boeken, Amsterdam. 2004

¹³ KOOREVAAR, H.J. *Profetencanon, de 15 schriftprofeten*. ETF v.z.w., Heverlee/Leuven. 2006-7, p.217-231

1:2 (Hooort...)	2:12-13
3:1-12 (Hooort...)	4:1-5:11
6:1-7:6(Hooort...)	7:7-14

Dit is een globaal overzicht. Zeker in het gedeelte 4:1-5:11 gaat niet alles over belofte, maar is er ook sprake van oordeel. De oordeel-delen beginnen met 'Hooort'. Nog drie keer komt 'Hooort' voor in Micha – 3:9, 6:2, 6:9b.

b) Micha

Zijn naam betekent 'Wie is als Jhwh'. Aan het einde van het boek (7:18) zegt Micha 'wie is een God als Gij, die de ongerechtigheid...'. Daarmee gebruikt hij zijn eigen naam aan het begin en het einde van het boek.

Hij wordt Morastiet genoemd (1:1 en Jer.26:18). Hiermee wordt aangeduid dat hij ofwel uit Moreset-Gad (1:14) ofwel uit Maresa (1:15) kwam. Deze plaatsen liggen tussen de Dode Zee en de Middellandse Zee. Deze streek had veel te lijden onder de veroveringen van Assyrië (1:8-15 en 2Kon.18:13).

c) Historische achtergrond

Micha profeteerde in Juda – ten tijde van Jotam, Achaz en Hizkia. Hij heeft zeker geprofeteerd in de tijd dat Israël nog bestond, omdat hij over de val van Samaria (Israël) profeteerde (1:6). Zijn profetieën duurden tot op zijn laatst in 701v.Chr. Heel deze periode was de dreiging van Assyrië aanwezig. Het is dan ook niet verwonderlijk dat Assyrië een belangrijke rol speelt in de profetieën van Micha.

d) Boodschap van Micha

Vanuit de opbouw wordt duidelijk dat de boodschap van Micha twee kanten heeft: oordeel en herstel. Eigenlijk de boodschap die in ongeveer alle profeten te vinden is.

Oordeel

Het oordeel wordt enerzijds in het algemeen uitgesproken over Samaria (1:6) en Jeruzalem (3:12), maar anderzijds ook tegen een aantal aparte groepen in het volk.

- tegen de leiders (2:1-2)
- tegen de rechters (3:1-3, 3:9-11)
- tegen de profeten (2:11, 3:5, 3:11)
- tegen de priesters (3:11)
- tegen het volk (7:5-6)

Eigenlijk komt het hierop neer dat binnen het volk niemand meer vertrouwd kon worden. Verraad lag achter elke hoek...

Er is ook oordeel over de andere volken. Zij hebben zich misdragen tegen het volk. God zorgde ervoor dat andere volken Israël veroverden (1:15), maar als zij dat deden, gingen zij verder dan God wou. Zij probeerden Israël helemaal de kop in te drukken en niets over te laten. Dat was Gods bedoeling niet. Om die reden kwam er ook oordeel voor hen.

Herstel

In 7:7-13 wordt duidelijk hoe je kan ontsnappen aan het komende oordeel. Micha spreekt hier een soort gebed van geloof en besef van zonde uit. Hier wordt duidelijk dat de Israëlieten moeten uitzien naar God, de Here beschouwen als het licht in het leven, ... De vijandin die beschaamd zal staan in 7:10 is Assyrië. Er is dus herstel voor een overblijfsel van het volk dat kiest voor God.

Micha duidt aan dat er een heerser zal komen. Eerst in 4:8, waar Jeruzalem (Migdal-Eder¹⁴, Ofel¹⁵ der dochter Sions) wordt aangeduid als de plaats vanwaar de heerser zal regeren. Daarna wordt in 5:1-4 gezegd dat de heerser geboren zal worden in Bethlehem en hoe die heerser zal zijn.

Het is belangrijk om te beseffen dat 4:8, 5:1-4 niet gelezen kunnen worden zonder 7:7-13. Zonder geloof en besef van zonde, is er geen deelname aan het overblijfsel en dus aan de heerser die geboren ging worden!

e) Micha en Jesaja

Ze waren tijdgenoten van elkaar, dus bij beiden speelt de dreiging van Assyrië een grote rol. Beiden spraken ook over de ballingschap in Babel die meer dan 100 jaar later plaatsvond (4:10b; Jes.13,40-55). Voor de rest is er ook een sterke overeenkomst tussen Jes.2:2-4 (en 5) en Micha 4:1-3 (en 5).

f) Micha en Jeremia

In Jeremia 26 profeteert Jeremia dat Jeruzalem verwoest zal worden. Dit wordt door een aantal mensen niet aanvaard en ze dreigen ermee Jeremia te doden. Dit gebeurt niet, omdat een aantal oudsten van het volk aangeven dat Micha al aankondigde dat Jeruzalem verwoest zou worden (3:12). Er wordt aangehaald dat koning Hizkia dit toen aanvaardde als een Woord van God. Hier zien we een stukje van hoe de profeten een belangrijke godsdienstige functie hadden.

8. Nahum¹⁶

a) Opbouw

- 1 God: lankmoedig en rechtvaardig
- 2 Verwoesting van Ninevé
- 3 Oorzaak van Ninievé's verwoesting

b) Nahum

Zijn naam betekent 'vertroosting'. Hij is een Elkosiet, afkomstig uit Elkos. Het meest waarschijnlijke is dat dit een plaats was in het zuiden van Juda, ergens tussen Jeruzalem en Gaza.

¹⁴ Ofwel 'Schaapstoren' : sommigen zien dit als een plaats dichtbij of in Jeruzalem (Gen.35:21). Anderen verstaan een toren, die getimmerd was op de Schaapspoort (Neh.3:1,32) in Jeruzalem.

¹⁵ Ofwel 'heuvel' (2 Kron.27:3, 33:14; Neh.3:26-27) : het gaat hier over de heuvel (helling) ten zuiden van de tempel in Jeruzalem.

¹⁶ KOOREVAAR, H.J. *Profetencanon, de 15 schriftprofeten*. ETF v.z.w., Heverlee/Leuven. 2006-7, p.233-234

Nahum profeteerde in Juda over de toekomstige val van Ninevé – dat gebeurde in 612v.Chr.

c) Boodschap

Er is maar één boodschap in Nahum, namelijk het oordeel over Ninevé en daarmee ook over Assyrië. Tussen 850 en 612 was Assyrië voor het Midden-Oosten en dus ook voor Israël een bedreiging geweest. Nahum kondigt het einde van die bedreiging aan.

Israël mag zich verheugen over de komende val (1:15). Assyrië heeft God veel kwaad gedaan (1:11 en Jes.36-39), maar dat komt nu aan zijn einde...

9. Habakuk¹⁷

a) Opbouw

1:1-4	Eerste vraag van Habakuk aan God
1:5-11	Eerste antwoord van God aan Habakuk
1:12-2:1	Tweede vraag van Habakuk aan God
2:2-20	Tweede antwoord van God aan Habakuk
3:1-19	Gebed van Habakuk

b) Habakuk

Zijn naam betekent ‘omarming’. Voor de rest weten we niets van hem. Vanuit het onderschrift in 3:19 – ‘Voor de koorleider. Met snarenspeel.’ – kan afgeleid worden dat Habakuk een Leviet was. Helemaal zeker is dit niet...

Habakuk moet tot kort voor de eerste komst van Nebukadnessar (605v.Chr.) geprofeteerd hebben, omdat de Chaldeeën (Babyloniërs) genoemd worden als het volk dat God gaat gebruiken om het volk te straffen.

c) Boodschap

In de opbouw zie je dat hele boek een afwisseling is van vraag en antwoord. Habakuk geeft weer hoe hij met vragen zat en daarop van God een antwoord kreeg. Dit is uniek bij de profeten.

In de eerste vraag, vraagt Habakuk aan God: ‘Geweld en gij verlost niet’? Hij ziet dat er een hoop ongerechtigheid is in Israël en wil weten waarom God er niets aan doet.

In het eerste antwoord, zegt God dat de Chaldeeën zullen komen – een grimmig volk dat vertrouwt op zijn eigen militaire kunnen.

Hierop stelt Habakuk de vraag hoe Gods rechtvaardigheid kan toestaan dat een zondaar gestraft wordt door een grotere zondaar (v.13). Per slot van rekening zijn de Chaldeeën volkerenmoordenaars (v.17).

In 2:1 komt de houding van Habakuk heel duidelijk naar voor. Habakuk wil heel oprecht weten waarom God handelt zoals Hij handelt. Hij stelt Gods handelen niet in vraag, hij wil het begrijpen. Hij wacht op Gods antwoord...

¹⁷ KOOREVAAR, H.J. *Profetencanon, de 15 schriftprofeten*. ETF v.z.w., Heverlee/Leuven. 2006-7, p.235-239

Gods antwoord komt...

- Habakuk moet ervoor zorgen dat dit antwoord aan anderen doorgegeven wordt (v.2). Het oordeel is er nog niet, maar zal niet lang meer uitblijven (v.3).
- In vers 4 worden twee manieren van leven tegenover elkaar gezet. Aan de ene kant het leven dat geen rekening houdt met God (4a) – dit gaat over de mensen die ongerechtigheid doen in Juda. Aan de andere kant degenen die geloven (4b) – deze tekst is belangrijk en wordt aangehaald in Rom.1:17, Gal.3:11 en Hebr.10:38.
- In 5-20 maakt God duidelijk dat de Chaldeeën ook gestraft zullen worden, o.w.v. hun hoogmoed en hun veroveringsdrang (v.8). In 2:6b,9,12,15,19 wordt dit duidelijk door 5 maal 'Wee'.

Het boek eindigt met een gebed van Habakuk (3:1-19). Het is een gebed van overgave aan Gods antwoord. Habakuk is onder de indruk van Gods antwoord (3:1-2) en beschrijft God in zijn majesteit (3:3-15). De laatste verzen geven weer hoe de Israëlieten (en ook nu alle gelovigen) in tijden van moeite en strijd, toch kunnen overwinnen door dicht bij God te blijven (3:16-19). Zelfs al bloeit de vijgenboom niet, toch zal ik juichen in de Heer, jubelen in de God van mijn heil. Lees hierbij Rom.8:28, 1Tess.5:18, Ef.5:20.

Habakuk maakt Juda klaar voor de komende moeiten. Hij geeft de boodschap weer dat mensen de uiterlijke ellendige periode innerlijk overwinnen door vast te houden aan God, te blijven geloven en vertrouwen dat God de situatie in handen heeft, zich te verheugen in Gods nabijheid. Ook voor ons een noodzakelijke les!

10. Sefanja¹⁸

a) Opbouw

- 1 Dreigend oordeel over Juda
- 2 Oordeel over de volken en belofte aan het overblijfsel van Juda
- 3 Wee over Jeruzalem en heilsbelofte

b) Sefanja

Sefanja betekent 'de Here verbergt' of 'de Here bewaart'¹⁹. Zijn afkomst wordt genoemd tot in het vierde geslacht (Sef.1:1), wat uitzonderlijk is. Hij is de zoon van Kusi – Gedalja – Amarja – Hizkia. Deze Hizkia is waarschijnlijk koning Hizkia die zijn land redde van de Assyriërs door zijn geloof in God (zie Koningen, punt j).

c) Historische achtergrond

Sefanja profeteerde in de tijd van Josia. Het is niet duidelijk of dit vóór de hervorming van Josia of ná de hervorming gebeurde. In het eerste geval heeft Sefanja's prediking de hervorming gunstig beïnvloed, in het tweede geval was het een aanklacht tegen mensen die de hervorming niet wilden volgen.

Het speelt zich in ieder geval af vóór de verwoesting van Assur en Ninevé (in 612v.Chr.), want Sef.2:13 verwijst naar de komende verwoesting. Een verwoesting die voorzegt is door

¹⁸ KOOREVAAR, H.J. *Profetencanon, de 15 schriftprofeten*. ETF v.z.w., Heverlee/Leuven 2006-7, p.241-244

¹⁹ AEBI, E., *Korte inleiding tot de bijbelboeken*. Internationale Bijbelbond. Culemborg 2002, p.96

Nahum (3:1 e.v.) en Sefanja. De reden van hun verwoesting is Assurs houding: 'Ik ben het en niemand anders' (Sef.2:15). Als dat de grondhouding van een maatschappij wordt, is de ondergang nabij. God laat zo'n houding niet eindeloos toe... Een waarschuwing voor onze maatschappij?!

d) Boodschap

Allereerst vinden we, zoals bij Hosea, Micha en Habakuk, een aanklacht tegen godsdienstige en zedelijke ontaarding:

- Baälafgoderij en sterrencultus (1:4)
- bij God én Moloch²⁰ wordt gezworen (1:5)
- God verlaten en onverschilligheid (1:6,12)
- kleding als vereenzelviging met heidenen (1:9)
- onrechtvaardig bestuur en rechtspraak (3:3)
- priesters zijn trouweloos, ontwijden het heilige, volgen de wet niet (3:4)
- tuchtiging wordt afgewezen (3:7)

Zoals bij veel andere profeten wordt er ook hier opgeroepen tot bekering van deze zonden (2:1-3). De toorn zal komen, maar de enige weg om hiervan behouden te worden, is bekering tot God.

De toorn zal er allereerst voor zorgen dat Jeruzalem en Juda verwoest zullen worden (1:10-18, 3:8). Daarna zal er ook een oordeel zijn over de Filistijnen, Moab, Ammon, de Ethiopiërs en Assyrië (2:4-15). Helemaal op het einde zal er een oordeel zijn over alle volken die Juda verdrücken (3:19). Daarna zal er voor het gelovige overblijfsel van Israël vrede zijn (3:12-17), zij zullen een groot gebied hebben. De heidenen zullen God aanroepen (3:9).

11. Haggai²¹

a) Opbouw

De opbouw is nogal gemakkelijk te volgen. Aan het begin van elke profetie staat er een tijdsaanduiding.

1:1-2:1	2 ^e jaar Darius	6 ^e maand	1 ^e dag	Oproep om de tempel te herbouwen
2:2-10	2 ^e jaar Darius	7 ^e maand	21 ^e dag	Belofte over de heerlijkheid van de nieuwe tempel
2:11-20	2 ^e jaar Darius	9 ^e maand	24 ^e dag (1)	Belofte van zegen na de tempelbouw
2:21-24	2 ^e jaar Darius	9 ^e maand	24 ^e dag (2)	Belofte aan Zerubbabel

b) Haggai

Haggai betekent 'mijn feest(en)'. We weten zo goed als niets van Haggai. Hij is een profeet (1:1) en werkte samen met Zacharia (Ezra 5:1, 6:14). Zij hadden allebei als hoofddoel dat de tempel herbouwd zou worden.

We zouden kunnen zeggen dat Haggai een succesprofeet was. Aan zijn boodschap van opbouw van de tempel gaven zowel de leiders (Zerubbabel en Jozua) als het volk gehoor. De tempel werd 5 jaar later (in 515v.Chr.) voltooid.

²⁰ Eén van de belangrijkste afgoden in die tijd.

²¹ KOOREVAAR, H.J. *Profetecanon, de 15 schriftprofeten*. ETF v.z.w., Heverlee/Leuven 2006-7, p.245-253

Het tweede jaar van Darius in 520v.Chr. – in dat jaar speelt zich dus heel het boek Haggai af – tussen het begin van de 6e maand en het einde van de 9^e maand. Meer uitleg over de gestopte tempelbouw en de situatie in die tijd is te vinden in de algemene inleiding op Ezra-Nehemia-Ester en in het boek Ezra.

c) Boodschap

In het eerste deel van het boek bekritiseert God het volk omwille van haar uitvluchten om de tempel niet te bouwen. Het volk heeft zich er gemakkelijk bij neergelegd dat Perzische raadsliden het werk aan de tempel hadden doen stoppen (zie Ezra, punt b). De mensen leggen zich nu toe op het bouwen van hun eigen huizen. Op Gods oproep tot het herbouwen van de tempel volgt gehoorzaamheid. God belooft dat Hij met hen zal zijn (1:13). De oproep komt op de 1^e dag van de zesde maand. In 2:1 wordt duidelijk dat ze beginnen te bouwen op de 24^e dag van de zesde maand.

In het tweede deel wordt duidelijk dat de mensen die zich de tempel van Salomo herinneren, beseffen dat deze tempel veel kleiner, zelfs minderwaardig is. God gaat hierop in en belooft dat deze tempel met heerlijkheid vervuld zal worden (2:8) en dat de toekomstige heerlijkheid groter zal zijn dan die van de vorige tempel (2:10). Hij zal op de plaats van deze tempel heil geven (2:10). En inderdaad... het is in deze tempel dat Jezus het heil heeft gebracht en in deze tempel waar de eerste gemeente, vervuld van de beloofde Heilige Geest, bijeenkwam.

In het derde deel maakt God duidelijk dat de mensen, vóór ze weer aan de tempel begonnen te bouwen, heel wat tegenslag hadden gehad op gebied van oogst, maar dat het volk niet aan God dacht... De mensen hadden een fout (onrein) gedrag. Ze hadden wel uiterlijke godsdienst (offers, gebeden, ...), maar hen hart was niet bij God. Daarom was hun uiterlijke godsdienst onrein.

In het laatste deel worden er prachtige dingen over Zerubbabel gezegd. Hij zou door God tot een zegelring gemaakt worden (2:24).

*'Een zegelring'²² is voor een oosterling een waardevol bezit, waarvan hij zich niet laat scheiden.'*²³

Het kan zijn dat Zerubbabel een heel belangrijke bestuursmacht zal krijgen in Gods koninkrijk, maar veel uitleggers zoeken verder. Het gaat over één van de nakomelingen van Zerubbabel: Jezus (Matt.1:12-16; Luc.23-27). Dit past ook beter bij 2:23, waar het gaat over het einde, als Jezus Zijn heerschappij zal opnemen.

12. Zacharia²⁴

a) Opbouw

1-8 Boodschappen gedurende de tempelbouw
1:1-6 Oproep tot berouw

²² Een zegelring was een soort statussymbool, waarmee duidelijk werd wat voor positie iemand had. Denk maar aan hoe Farao zijn zegelring aan Jozef geeft (Gen.41:42) of hoe Ahasveros zijn zegelring aan Haman geeft als hij het plan moet uitvoeren om de Joden te verdelgen (Est.3:10).

²³ KOOREVAAR, H.J. *Profetencanon, de 15 schriftprofeten*. ETF v.z.w., Heverlee/Leuven 2006-7, p.246.

²⁴ KOOREVAAR, H.J. *Profetencanon, de 15 schriftprofeten*. ETF v.z.w., Heverlee/Leuven 2006-7, p.255-268

1:7-6:8	Acht gezichten
1:7-17	<i>De ruiters en de paarden</i>
1:18-21	<i>De horens en de smeden</i>
2:1-13	<i>De man met het meetsnoer</i>
3:1-10	<i>De hogepriester Jozua</i>
4:1-14	<i>De gouden kandelaar en de twee olijfbomen</i>
5:1-4	<i>De vliegende boekrol</i>
5:5-10	<i>De vrouw in de efa</i>
6:1-8	<i>De vier wagens</i>
6:9-15	De kroon van Jozua en de Spruit
7:1-8:23	Vraag en antwoord aangaande de vasten
9-14	Boodschappen na de tempelbouw
9-11	Godsspraak over Hadrach en Damaskus
12-14	Godsspraak over Israël

b) Zacharia

Zacharia betekent ‘de Here gedenkt’²⁵. Hij was nog maar een jongeman toen hij geroepen werd (2:4). Hij was de zoon van Berekja, de zoon van Iddo (1:1,7). In Ezra 5:1 en 6:4 wordt hij de zoon van Iddo genoemd – zoon wordt hier gebruikt als ‘afstammeling’ en niet letterlijk als ‘zoon’. Iddo behoorde namelijk tot de hoofden van de priesterlijke families die uit de ballingschap terugkeerden (Neh.12:4,16) en was bekend bij de mensen. Zacharia was dus afkomstig uit een priesterlijke familie.

In Matt.23:35 zegt Jezus dat Zacharia, de zoon van Berekja, vermoord is. Er is een hele discussie over de vraag of het gaat over deze profeet Zacharia of de profeet Zacharia uit 2Kron.24:20-21 (althoewel die de zoon van Jojada genoemd wordt).

Zacharia vormt een profetenpaar met Haggai (Amos en Hosea, Obadja en Jona, Jesaja en Micha, Jeremia en Ezechiël). Ze beginnen allebei te profeteren in het 2^e jaar van Darius (Hag.1:1, Zach.1:1). Ze zetten zich allebei in voor de herbouw van de tempel. Bij allebei wordt Zerubbabel voorgesteld als een verwijzing naar de komende Messias (Hag.2:21-24, Zach.4:7-9).

c) Historisch-kritisch onderzoek

Zacharia profeteert in het 2^e jaar van Darius (1:1) en in het 4^e jaar van Darius (7:7). Wanneer de godsspraken die beginnen in 9:1 en 12:1 volgen, is niet duidelijk.

De historisch-kritische wetenschappers beweren dat de hoofdstukken 9-14 door een Deutero-Zacharia geschreven zijn; sommigen spreken zelfs van een Trito-Zacharia voor 12-14. Men heeft eerst beweerd dat 9-14 geschreven was vóór de ballingschap (vóór 600v.Chr.). Later is de theorie ontwikkeld dat 9-14 pas na 160v.Chr. geschreven zijn. Dit geeft aan hoe wankel het hele onderzoek is.

Er wordt onderscheid gemaakt op basis van literaire verschillen tussen 1-8 en 9-14 (of 9-11 en 12-14). Het volgend schema laat zien dat dit onderscheid niet zo gemakkelijk te maken is.

	<i>Proto-Zacharia</i>	<i>Deutero-Zacharia</i>	<i>Trito-Zacharia</i>
<i>noodzaak van berouw en reiniging</i>	1:4; 5:1-3	9:7	12:10; 13:1,9
<i>terugkeer van de natie</i>	2:6,10; 8:7-8	9:12; 10:6-12	
<i>verkiezing van Jeruzalem</i>	1:16-17; 2:11-12		12:6; 14:9-11

²⁵ AEBI, E., *Korte inleiding tot de bijbelboeken*. Internationale Bijbelbond. Culemborg 2002, p.100

<i>onderwerping Israëls vijanden</i>	1:21		12:3-9; 14:10-21
<i>getal 2 als favoriet getal</i>	4:3; 5:9; 6:1	11:7	13:8
<i>gebiedende wijs</i>	2:7; 3:2,8	9:9,13; 11:1	13:7
<i>uitdrukking 'heen en weer trekken'</i> ²⁶	7:14	9:8	

d) Boodschap

De hoofdboodschap is de oproep tot ommekeer (1:1-6)

Bekeert u tot Mij, dan zal Ik tot u wederkeren.

In de 8 gezichten wordt duidelijk hoe God in de noodtoestand ingrijpt.

- De ruiters en de paarden: *God zal terugkeren naar Jeruzalem.*
- De horens en de smeden: *Israëls vijanden zullen neergeslagen worden.*
- De man met het meetsnoer: *God zal voor Jeruzalem een vurige muur rondom en heerlijkheid in haar zijn.*
- De hogepriester Jozua: *God neemt Jozua's ongerechtigheden weg. De Messias wordt beloofd; Hij zal de ongerechtigheid van heel het volk wegnemen.*
- De gouden kandelaar en de twee olijfbomen: *Gods Geest zal de mensen vervullen; er zal geen priester meer nodig zijn.*
- De vliegende boekrol: *Gods wet wordt in het land uitgevoerd (Messias).*
- De vrouw in de efa: *Gods gemeente en de goddeloze wereldmacht zullen gescheiden worden (eindtijd).*
- De vier wagens: *God zal de hele wereld richten (eindtijd).*

Hierna wordt in 7 en 8 een boodschap gebracht die Haggai ook bracht. Het volk moet niet alleen uiterlijke aandacht (offers, gebeden...) aan God besteden, maar het hart moet bij God zijn.

In de hoofdstukken 1-8 gaat het over de concrete toestand van Israël na de ballingschap, met vermeldingen over de eindtijd en de Messias.

In de hoofdstukken 9-14 gaat het veel specifiek over die eindtijd en het Messiaanse koninkrijk. Het komt hierop neer dat God Israël (Juda en Efraïm samen) zal beschermen tegen de omliggende volkeren en zal heersen over de hele aarde. Er zal een dwaze herder (antichrist) zijn, die ervoor zal zorgen dat heel de wereld zich tegen Israël keert. God zal ervoor zorgen dat heel de wereld zich bezeert aan Jeruzalem. In 12:10 staat er, in dat verband, iets prachtigs:

Zij (Israël) zullen Hem aanschouwen, die zij doorstoken hebben, en over Hem een rouwklacht aanheffen als de rouwklacht over een enig kind, ja, zij zullen over hem bitter leed dragen als het leed om een eerstgeborene.

Israël zal (bij Jezus' verschijning) tot inkeer komen en beseffen wie Jezus is! Dat staat nog te gebeuren. Israël zal zich bekeren en de Here aanroepen. Hierna wordt Gods koninkrijk opgericht.

e) De kroning van Jozua

In 6:9-15 wordt Jozua gekroond. Dit is vreemd, want in Israël werd een hogepriester normaalgezien nooit gekroond. God gebruikt dit om te spreken over de Messias (de Spruit). Hij zal zowel heerser als priester zijn (6:13) en zo vrede brengen.

²⁶ Deze uitdrukking komt nergens anders voor in het Oude Testament. Opvallend dat dat twee keer in Zacharia voorkomt en dan in – zagezegd – twee verschillende delen.

We zien m.a.w. in Haggai en Zacharia dat zowel Jozua als Zerubbabel regelmatig genoemd worden in hun functie die ze toen hadden (respectievelijk landvoogd en hogepriester), maar dat ze door God gebruikt worden als beeld van de komende Messias.

f) Messiaans karakter van Zacharia

Er worden een heel aantal profetieën over Jezus Christus uitgesproken in Zacharia. Een aantal vinden hun vervulling in het Nieuwe Testament. Een aantal andere worden er uitgesproken, maar zijn nog niet vervuld.

<i>Profetie over Christus in Zacharia</i>		<i>Vervulling²⁷</i>
Knecht	3:8	Mark.10:45
Spruit	3:8; 6:12	Luc.1:78
Koning - Priester	6:13	Hebr.6:20-7:1
Nederige koning	9:9,10	Matt.21:4-5; Joh.12:14-16
Verraden	11:12,13	Matt.27:9
Handen doorstoken	12:10	Joh.19:37
Reinigende bron	13:1	Op.1:5
Mensheid en godheid	13:7; 6:12	Joh.8:40; 1:1
Geslagen herder	13:7-9	Matt.26:31; Mark.14:27
Tweede komst en koning	14:5,9	Joh.10:16; Op.11:15; 21:27

13. Maleachi²⁸

a) Opbouw

- 1:1 Inleiding: 'Godsspraak ... door Maleachi'
 1:2-5 Gods liefde voor Israël
 1:6-14 Veroordeling van de offers
 2:1-9 Veroordeling van de priesters (*bodes van de Here*)
 2:10-16 Veroordeling van gemengde huwelijken en echtscheidingen
 2:17-3:5 De dag van oordeel
 3:6-12 Oproep tot bekering: God niet meer beroven
 3:13-4:3 Tegenstelling tussen goddeloze en rechtvaardige op de dag des Heren
 4:4-6 Slot: 'Zie, Ik zend u de profeet Elia'

Het is niet duidelijk of het zo bedoeld is, maar het is mogelijk om een zogenoemd (concentrisch) chiasme in het boek te zien. Er staan telkens twee delen tegenover elkaar.

- Aan het begin en het einde staan Maleachi (zie ook de betekenis van zijn naam, punt b) en Elia als bodes die Gods Woord brengen, die ervoor zorgen dat het volk het verbond houdt.
- In het midden staat de veroordeling van gemengde huwelijken en echtscheidingen. Dit heeft veel te maken met het verbond (2:10-11). Een gemend huwelijk is een kruising tussen het verbond en een vreemde god. Een echtscheiding is een verbondsbreuk.

²⁷ Overgenomen van: KOOREVAAR, H.J. *Profetencanon, de 15 schriftprofeten*. ETF v.z.w., Heverlee/Leuven 2006-7, p.262

²⁸ KOOREVAAR, H.J. *Profetencanon, de 15 schriftprofeten*. ETF v.z.w., Heverlee/Leuven 2006-7, p.269-278

- De andere delen kan je ook tegenover elkaar zien.

b) Maleachi

Maleachi betekent ‘mijn bode’ of ‘mijn engel’. We weten voor de rest niets van Maleachi af. Maleachi profeteerde in Juda, ná de ballingschap, want er wordt gesproken over een landvoogd (1:8) – vóór de ballingschap waren er koningen.

c) Historische achtergrond

Hij profeteerde in of rond de tijd van Nehemia. Hij kaart dezelfde zonden van het volk aan als Nehemia:

- laksheid van de priesters	<i>Mal.1:6-14</i>	<i>Neh.13:4-9</i>
- verwaarlozing van de tienden/verarming Levieten	<i>Mal.3:7-12</i>	<i>Neh.13:10-13</i>
- veel gemengde huwelijken	<i>Mal.2:10-16</i>	<i>Neh.13:23-28</i>

De landvoogd die genoemd wordt in 1:8, is niet Nehemia:

- In 1:8 wordt er gesproken over het brengen van gaven aan de landvoogd. Dit was iets wat Nehemia niet wou – hij had afstand genomen van die rechten (Neh.5:14-15).
- In 3:8-10 wordt er gesproken over het niet betalen van tienden. Dit kan niet in de tijd van Nehemia, want in zij tijd waren de mensen een vrijwillige verplichting aangegaan om bij te dragen aan de tempeldienst (Neh.10:32-33).

Dus Maleachi profeteerde:

- ofwel in de tijd dat Nehemia tijdelijk naar Perzië was teruggegaan (Neh.13:6 – het 32^e jaar van Artachsasta is 433v.Chr.).
- ofwel na zijn definitieve terugkeer naar Perzië (dit is een aantal jaar later – we weten niet exact wanneer).

d) Boodschap

Maleachi brengt een boodschap van Gods liefde voor een lauw volk. Dit lauwe volk wordt opgeroepen zich radicaal om te keren, te breken met ethische onreinheid, onrechtvaardigheid en godsdienstige onverschilligheid en alles te doen om een goede eredienst te verkrijgen (tienden). God wijst op Zijn dag, die zowel oordeel als beloning met zich meebrengt. Daarom moet de wet van Mozes gehouden worden. God belooft Elia te sturen, zodat Israël voorbereid zal worden op de dag van de Heer²⁹.

e) Mozes en Elia

Het is heel opvallend dat aan het einde van dit boek (en aan het einde van ons Oude Testament) Mozes en Elia samen genoemd worden. Als je de levens van Mozes en Elia bekijkt, zie je een paar opvallende gelijkenissen.

- Mozes ontving Gods openbaring op de Horeb; Elia spreekt met God op de Horeb
- Mozes wordt door God begraven in het Oostjordanland; Elia wordt daar door God opgenomen
- Mozes en Elia verschijnen samen bij de verheerlijking van Jezus
- Mozes kondigt in Deut.18:15-19 een profeet zoals hemzelf aan. We kunnen Elia hierin zien.

²⁹ KOOREVAAR, H.J. *Profetencanon, de 15 schriftprofeten*. ETF v.z.w., Heverlee/Leuven 2006-7, p.272

In Maleachi 4:5 wordt gezegd dat God de profeet Elia tot het volk zal zenden.

- In Matt.17:9-13 en Luc.1:16-17 worden Johannes en Elia met elkaar gelinkt – de geest van Elia is de geest van Johannes.

- In Joh.1:21 vragen de mensen aan Johannes of hij Elia, de profeet, is en hij zegt ‘neen’. Het is een hele discussie hoe we Mal.4:5 moeten opvatten en hoe we Johannes in dat vers kunnen zien. In ieder geval zien we hoe Mozes wijst op Elia en hoe Elia gelinkt wordt aan Johannes.

Mozes – Elia – Johannes: zij spelen alle drie een hele belangrijke rol in het voorbereiden van Jezus' komst!